

**Didaktické principy,
formy a metody vyučování
a učení dospělých**

**(struktura a glosář hlavních pojmů z andragogické
didaktiky)**

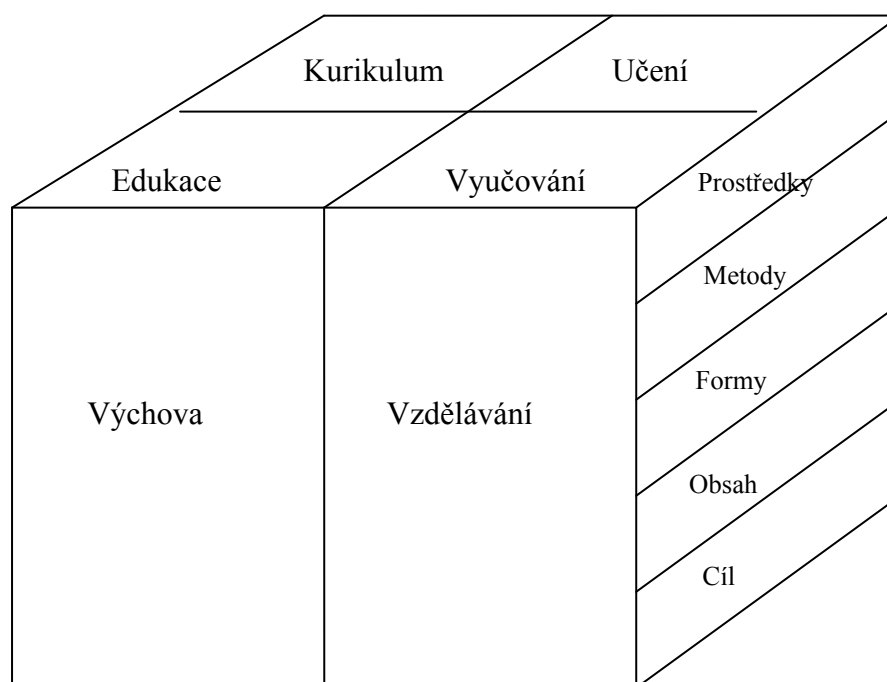
Doc. PhDr. Jaroslav Mužík, DrSc.
Katedra andragogiky a personálního řízení
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

www.e-univerzita.cz/muzik

a-muzik@seznam.cz

Andragogická didaktika je teorie vzdělávání dospělých. Je však nutno vzít v úvahu i výchovné působení vzdělávacího procesu, jeho cílů, obsahu, forem, metod a prostředků.

Struktura základních pojmů lze znázornit takto:

Obr. č. 1 Struktura základních pojmů andragogické didaktiky

Vzdělávání lze charakterizovat v tzv. makro- i mikro- rámci jako komunikační proces, jehož hlavními články je vyučování a učení. „Vzdělávání je organizovaná a dlouhodobá komunikace určená k výukovým účelům ... Tato komunikace může být přímá (verbální nebo neverbální) nebo nepřímá (telekomunikace, při níž se využívá široká paleta kanálů a prostředků“ (Unesco, model ISCED – mezinárodní standardizace vzdělávání).

Vzdělávání je proces, v němž si prostřednictvím vyučování člověk osvojuje soustavu poznatků a činností, kterou vnitřním zpracováním (zejména interiorizací) – učením – přetváří ve vědomosti, dovednosti a návyky. **Vyučování** je činnost lektora, který iniciuje, motivuje a usměrňuje učení účastníka tak, aby dosáhl žádoucího (cílového) stavu, tj. určité soustavy vědomostí, dovedností a návyků. **Učení** je aktivní činnost účastníka spočívající

v kvantitativním a kvalitativním nárůstu osvojených poznatků, ale také v přenosu a případné změně hodnot, postojů, zájmů.

Výuka je komplexní proces, který tvoří jednota působení (synergický efekt) vyučování a učení, včetně působení různých vnějších vlivů jako je prostředí, organizace, zpětná vazba apod. Andragogické pojetí výuky akcentuje u účastníků plné přejímání odpovědnosti za jejich učení a zdůrazňuje stimulační a facilitační (usměřovací) roli lektora. Maňák (1990) označuje výuku za hlavní formu vzdělávací činnosti. Člení typy výuky na informativní (převládá předávání poznatků) heuristickou (převládá objevovací činnost), produkční (převládá praktická činnost) a regulativní (výuka je řízena převážně technickými prostředky).

Vzdělávání dospělých je chápáno jako další vzdělávání osob produktivního i postproduktivního věku a je charakteristické tím, že se nejedná jen o profesní vzdělávání, ale má i funkce společenské a politické (Bočková, 1994, s. 24). Lze ho charakterizovat jako „... proces cílevědomého a systematického zprostředkování, osvojování a upevňování schopností, znalostí, dovedností, návyků, hodnotových postojů i společenských forem jednání a chování osob, jež ukončily školní vzdělání a přípravu na povolání a vstoupily na trh práce.“ (Palán, 1997, s. 30)

Dokumenty Evropské Unie rozeznávají tři **hlavní podoby vzdělávání**, a to formální, neformální a informální vzdělávání. Pro formální vzdělávání je příznačné, že k němu dochází ve vzdělávacích institucích a že vede k získání uznávaných diplomů, certifikátů či kvalifikace. Neformální vzdělávání se uskutečňuje mimo sektor formálního školství, tedy na pracovištích a prostřednictvím dalších neškolských institucí. Informální vzdělávání vlastně prolíná celým životem člověka a často nebývá ani záměrné.

Stále více než pojem vzdělávání dospělých se v současnosti užívá pojem **učení dospělých** (Adult learning) zdůrazňující větší svobodu osobnosti, pocit nezávislosti, víry ve vlastní schopnosti. Člověk je schopen podle průběhu svého aktivního profesního života se aktivně rozhodovat, zda dá přednost formalizovanému vzdělávání (účast na kurzech, rekvalifikacích), nebo zda dá přednost vlastnímu, individuálnímu učení. Osobnost člověka je převážně produktem učení a čím více člověk v rámci svého dalšího vzdělávání na sobě pracuje, tím je jeho pozice na trhu práce pevnější a tím je oprávněnější jeho zdravé sebevědomí i psychické zdraví.

V této souvislosti je používán pojem **přípravenost k učení**. Přípravenost se učit začíná u dospělého pocitem nebo vědomím rozdílu mezi současnými vědomostmi či dovednostmi a tím, co by měl vědět a umět. K dalšímu vzdělávání motivuje snaha tento rozdíl odstranit. K rozeznání tohoto rozdílu by měl být dospělý schopen poznat sebe samého, posuzovat se a provádět sebekritiku.

Do andragogické didaktiky se také dostal (původně ekonomický) pojem **lidský kapitál**. Lidský kapitál představuje nejen osvojené vědomosti, dovednosti a návyky člověka, ale také schopnost je využívat v profesní praxi, pro účely zaměstnání i mimo ně. Důležitou součástí lidského kapitálu je též schopnost učit se, tj. jednotlivé prvky lidského kapitálu akumulovat.

Pro oblast profesního vzdělávání dospělých jsou důležité tři pojmy, a to je **profesní příprava, profesní rozvoj a výcvik**. **Profesní příprava** zahrnuje vyučování a učení směřující k tomu, aby člověk lépe vykonával svoji profesi, pracovní pozici a roli, aby získal odborné kompetence k pracovním činnostem. Pod **profesním rozvojem** rozumíme procesy zaměřené na získávání vědomostí, znalostí, dovedností, návyků a postojů, které mohou být požadovány z hlediska budování individuální pracovní kariéry člověka a z hlediska dosahování cílů podniku (organizace) a celé společnosti. **Výcvik** je specifický druh výuky umožňující osvojení motorických, senzomotorických či intelektuálních dovedností, žádoucích profesních návyků a vytváření adekvátních postojů k pracovním činnostem.

Cíl výuky zachycuje to, co má účastník na konci učební jednotky vědět nebo umět. **Učební cíl** tedy popisuje ne to, co lektori chtějí nebo mohou dělat, nýbrž konečné chování účastníka. Pouze pomocí cílů lze vzdělávání cílevědomě připravit, provést a kontrolovat jeho efektivitu.

Obsah výuky není v andragogické didaktice taxativně vymezen jako v didaktice školní (učivo). Stanovení obsahu vzdělávání dospělých je závislé na mnoha okolnostech, např. typu vzdělávací akce, zadání objednatele, profilu lektorů apod. Specifikace obsahu vzdělávací akce se provádí zpravidla v podobě učebního plánu a učební osnovy. **Učební plán** uvádí hlavní tematické celky (odborné předměty) výuky a jejich časovou dotaci. **Učební osnova** představuje naplnění učebního plánu učivem, konkrétními tématy obsahu vzdělávání.

V souvislosti s obsahem vzdělávání se v andragogické didaktice používají pojmy **standard vzdělávání, vzdělávací modul a vzdělávací projekt a vzdělávací program**.

Standard vzdělávání je definování znalostí a dovedností nutných pro zvládnutí určitých profesních činností jako výstupů výuky. Určení úrovně požadovaných vědomostí a dovedností se promítá do zkušebních požadavků při ukončení výuky.

Vzdělávací modul je základní jednotkou školicího procesu, která je základem pro jeho realizaci. Modul je zpravidla omezen na jedno úzké téma výuky a zpravidla obsahuje tyto prvky: vymezení učebních cílů, cílovou skupinu adresátů výuky, učivo, vzdělávací formu, didaktické metody realizace modulu, vyučovací pomůcky, organizační zajištění, způsoby ověření znalostí účastníků a předepsanou pedagogickou dokumentaci.

Vzdělávací projekt je vlastně popis základního produktu, kterým je ve vzdělávání dospělých (zvláště v jeho profesní části) kurz. Základem projektu je zjištění vzdělávací potřeby, tj. určitého deficitu informací, vědomostí, dovedností či návyků. Podoba vzdělávacího projektu je v praxi často odvozována od požadavků akreditační komise MŠMT pro rekvalifikaci. Projekt tvoří cíle vzdělávací aktivity, účastníci, obsah, forma vzdělávání, metody výuky, učební pomůcky a didaktická technika, způsob ukončení, vzdělávací akce, lektoři, organizační zajištění, kalkulace ceny a vedení pedagogické dokumentace. Vzdělávací projekty vznikají v praxi často sestavením jednotlivých vzdělávacích modulů, např. na základě přání a požadavků objednatele vzdělávací činnosti.

Vzdělávací program má v praxi dva významy. Vzdělávací program zahrnuje množinu kurzů, určitý (střednědobý či dlouhodobý) výhled vzdělávacích akcí určených pro konkrétní profesí (pozice) v podnicích jako cílové řešení jejich kvalifikace. V řadě podniků se rozpracovávají tzv. klíčové profesie, konkrétní cílové skupiny pro vzdělávání pracovníků. Pro tyto skupiny se vytvářejí vzdělávací programy a zpracovávají jednotlivé vzdělávací projekty.

Druhé pojetí vzdělávacího programu se blíží již zmíněnému pojmu vzdělávací projekt. Je spojeno s akreditací vzdělávání úředníků veřejné správy podle zákona č. 312/2002 Sb. Podle požadavku akreditační komise MV ČR má vzdělávací program tyto náležitosti: údaje o předkladateli (vzdělávací instituci), název vzdělávacího programu, typ programu (vstupní, průběžné vzdělávání, zvláštní odborná způsobilost apod.), forma vzdělávání, cíle vzdělávacího programu, cílová skupina, členění vzdělávacího programu na vzdělávací

předměty a jejich charakteristika, vzdělávací plán (posloupnost předmětů a doba vzdělávání), lektoři, seznam odborné literatury a studijních opor, způsob zajištění zpětné vazby s absolventy vzdělávacího programu. Vzdělávací program v tomto pojetí představuje základní dokument pro řízení, organizaci a vyhodnocování vzdělávacích akcí v této oblasti.

Didaktickou formou rozumíme určitý organizační rámec výuky, tj. vyučování a učení. Vzdělávací teorie i praxe rozlišuje dělení forem podle mnoha kritérií. Zkušenosti ukazují, že při rozlišování forem je nutno upřednostňovat dvě kritéria. Kritérium didaktické (tj. umožnit účastníkům soustředit se na výuku a naučit se v daném čase co nejvíce) a kritérium ekonomické (hospodárné využívání nákladů spojených s uvolňováním účastníků z pracovního procesu, jejich cestováním, ubytováním apod.). Podle těchto kritérií rozlišujeme tyto základní didaktické formy ve vzdělávání dospělých: Přímá výuka, kombinované vzdělávání, distanční vzdělávání a sebevzdělávání.

Didaktická metoda je postup, jímž se lektor řídí při vyučování. Metoda je prostředek stimulace učení dospělého, vede ho k výukovému cíli a činí proces učení efektivním. Je spojena s naplňováním vzdělávacích cílů a s optimálním zvládnutím obsahu vzdělávání. Realizuje se v rámci dané didaktické formy a za určitých výukových situací a za určitých podmínek. V odborné literatuře najdeme mnoho členění didaktických metod. Jedno z hlavních členění je provedeno podle vztahu metod k praxi dospělého účastníka výuky. Z tohoto hlediska je možno metody členit na teoretické, teoreticko-praktické a praktické. Mezi teoretické metody se zahrnují metody přednášení, cvičení, semináře. Mezi teoreticko-praktické metody pak diskusní metody, problémové metody, programovaná výuka, diagnostické a klasifikační metody a projektové metody. Mezi praktické metody pak instruktáž, koučinky, asistování, stáže, exkurze, workshopy, Open Space a další. V současnosti se v praxi objevují stále nově koncipované metody založené na nových poznatcích o procesu vyučování a učení. Metody se stávají výrazným know-how andragogické didaktiky a předmětem inovací ve vzdělávání.

Metodika vzdělávání představuje souhrn postupů lektorů ve výuce. Tyto postupy by v oblasti vzdělávání dospělých měly respektovat zákonitosti a specifika učení účastníků výuky.

Didaktické prostředky v nejširším slova smyslu zahrnují vše, co napomáhá dosažení cílů vzdělávání. Jsou to zejména obsah, formy, principy, metody, pomůcky a didaktická technika, organizace, materiálně technické zajištění výuky atd. Didaktické prostředky v užším slova smyslu zahrnují jen prostředky s vysokou didaktickou relevancí, tj. ty které přímo působí na účastníka výuky, tj. formy, metody, pomůcky s technikou či výuková komunikace. Didaktické prostředky v nejužším slova smyslu zahrnují učební pomůcky a didaktickou techniku, tj. vybavení školních prostor.

Učební pomůcka je materiální prostředek výuky, který napomáhá k interpretaci obsahu vzdělávání. Umožňuje lektorovi didakticky zpracovat učební látku a zdůraznit, jaké informace má účastník ve vyučování prioritně vnímat. Učební pomůcky s didaktickou technikou plní důležitou zprostředkující funkci mezi lektorem a účastníkem výuky. Pomáhají zprostředkovat učební látku a tím také přímo přispívají k tomu, aby si účastníci vzdělávacího procesu mohli efektivněji osvojovat potřebné informace, vědomosti, dovednosti, případně profesní návyky.

V andragogické didaktice se dále používá pojem **výstupy výuky**. Za hlavní výstupy výuky se považují **informace, znalosti, vědomosti, dovednosti a návyky**.

Informace je možno definovat jako sumu faktů, které dospělý člověk, podnik či jiný hospodářský či společenský subjekt ve své činnosti nemůže ignorovat a bez jejichž znalosti nemůže v hospodářském i širším společenském kontextu bez konfliktů existovat. Jsou to např. zákony, předpisy, marketingové studie apod.

Znalostmi se rozumí souhrn konkrétních teoretických vědomostí a praktických zkušeností v určitém oboru, v určité profesi.

Vědomosti je možno definovat jako osvojené a v paměti člověka uložené informace, které jsou nezbytné pro kvalifikovaný výkon určité pracovní činnosti. Z hlediska podniku či jiného hospodářského subjektu mohou pomoci v jeho úspěšné existenci – např. vědomosti o marketingových strategiích, obchodních praktikách apod.

Dovednosti je možno definovat jako určité dispozice prakticky aplikovat určité informace a vědomosti. Jsou nástrojem úspěšného provádění různých pracovních úkolů, zejména v měnících se podmínkách pracovní činnosti.

Návyky je možno definovat jako automatizované dovednosti, resp. prvky dovedností. Projevují se rychle prováděným sledem řady úkonů či operací. V profesním vzdělávání dospělých jsou návyky významné tím, že utvářejí a upevňují vnější způsoby chování lidí.

Mohou se rozšířit i na další struktury chování člověka, postupně se zpevňovat ve vlastnosti osobnosti.

Zatímco vzdělávání je spojeno s osvojováním informací, znalostí, vědomostí, dovedností či návyků, je **výchova** většinou spojována s **rozvojem osobnosti člověka** jako celku. V anglosaské terminologii používaný pojem education obsahuje procesy výchovy a vzdělávání, pojem training pak praktický výcvik a školení.

Výchova je „vědomé a přímé formování člověka, přičemž pod pojmem formování lidí se rozumí všechny změny člověka, resp. vývoj, jímž člověk v průběhu společenské činnosti prochází“ (Schaller, 1963, s. 4).

Pojem výchova je třeba rozlišit od pojmu **socializace**. „Výchova – na rozdíl od socializace jako celkového procesu, v němž na základě souboru všech možných vlivů dochází k formování člověka jako společenské bytosti – se vyznačuje prvkem záměrnosti. **Výchova** – to je záměrné formování osobnosti, realizovaného v rámci výchovného vztahu a řídí se podle výchovného ideálu, který byl v určité skupině přijat“ (Alán, 1974, s. 28).

Socializaci lze tedy vymezit jako proces, ve kterém se člověk začleňuje do společnosti, je ji možno chápat jako sled adaptačních procesů. Hlavními činiteli socializace je, jak dále uvádí Alán, rodina (působení rodinného prostředí), škola (školská soustava a její postavení ve společnosti) či masově komunikační prostředky.

V andragogické didaktice je také používán **pojem edukace a pojmy navazující**, které zavádí Průcha (202, s. 15–18). Tento autor rozumí pod **edukací** „takové činnosti lidí, při nichž se nějaký subjekt učí a jiný subjekt (technické zařízení) mu toto učení zprostředkovává, tj. vyučuje“. Dalším pojmem je **edukační realita** „jde o jakýkoliv úsek objektivní reality, v němž probíhají nějaké edukační procesy. Ty se vždy uskutečňují v určitých konkrétních podmínkách“. **Edukační prostředí** je „souhrn mnoha různorodých podmínek, u nichž se ocitají subjekty při realizaci edukačních procesů“. Edukační prostředí může kromě školy a rodiny být vytvářeno i v dalších společenských institucích s různými ekonomickými, kulturními, etnickými či demografickými charakteristikami. Uvedený autor používá dále pojem **edukační konstrukt**, pod který zařazuje „modely, plány, scénáře, předpisy a další teoretické výtvořky, které nějakým způsobem určují či ovlivňují reálné edukační procesy“. Podle tohoto autora jsou edukační konstrukty učební plány a osnovy, vzdělávací normy

a standardy, didaktické testy, učebnice, monografie apod. Pospíšil (2001, s. 10) užívá pojem **celoživotní edukace**, pod který zahrnuje „proces kontinuálního (trvalého, průběžného, stálého) získávání vědomostí, dovedností, zkušeností i postojů, umožňující udržovat stálý rozvoj osobnosti člověka i kontaktů se světem a společností“. Celoživotní edukaci vnímá Wesołowska (1994, s. 5) jako součást lidského života, neboť se dotýká všech vývojových stadií – od přípravy na zrození až po stáří a smrt. Celoživotní edukace „... obsahuje všechny rozměry a aspekty lidského života: osobního, rodinného, společenského, politického a kulturního“. Tuross (1994, s. 436) používá pojem **edukace dospělých**, který charakterizuje jako „proces individuálního rozvoje dospělého člověka, který usiluje o dosažení vymezených úrovní vědy, orientace ve světě, stylu života, světovém názoru, potřeb, zájmů ...“.

Za **kurikulum** v andragogické didaktice jsou označovány tyto prvky didaktického procesu: vzdělávací program, vzdělávací projekt (plán vzdělávání), obsah vzdělávání doplněný o poznatky a zkušenosti účastníků a průběh vzdělávání a hodnocení výchovné a vzdělávací činnosti. Kurikulární přístup k didaktickému procesu lze charakterizovat jako rozvoj cílů, obsahů, forem a metod vzdělávání probíhající za spoluúčasti tvůrci vzdělávacích programů, lektorů, účastníků i objednatelů vzdělávacích aktivit. Kurikulum vede k formulování strategie vzdělávání, zdokonalení jeho plánování, realizace a vyhodnocení.

Každé vzdělávání, ať již institucionalizované a organizované či sebevzdělávání prostřednictvím různých médií má svoji kurikulární podstatu. Je posuzováno ve třech rovinách jako kurikulum zamýšlené, realizované a skutečně dosažené. Dále se kurikulum dělí na otevřené a skryté. **Otevřené kurikulum** obsahuje konkrétní vzdělávací programy a projekty, jejich cíle, obsahy, formy, metody a způsoby evaluace a realizace výsledků vyučování a učení. Podle Beneše (2001) je kurikulum ve vzdělávání dospělých principiálně koncipováno jako otevřené. Ve výuce vede k vytváření prostoru pro konkrétní problémy, zájmy a zkušenosti účastníků, pro kooperaci a interakci lektora, účastníky, respektování individuálních rozdílů a potřeb mezi účastníky. Nicméně platí, že i ve vzdělávání dospělých má význam **skryté kurikulum** představující tzv. vedlejší efekty výuky. Ty mohou spočívat v nesystematizovaném učení v procesu prožívání životních situací a jejich promítání do vzdělávacího procesu.

Výchozí literatura

Alán, J. Společnost, vzdělání, jedinec. Svoboda: Praha, 1974.

Beneš, M. Andragogika, filozofie, věda. Eurolex Bohemia: Praha, 2001. ISBN 80-86432-03-3

Cies'lak, A. Rozvoj teorii i praktyky ksztatczenia ustawicznego. WSP: Varšava, 1981. ISBN 83-02-01315-3

Maňák, J. Alternativní metody a postupy. PF MU: Brno, 1997. ISBN 80-210-1549-7

Mužík, J. Didaktika profesního vzdělávání dospělých. Fraus: Plzeň, 2005. ISBN 80-7238-220-9

Nezel, I. Allgemeine Didaktik der Erwachsenenbildung. Haupt Verlag: Stuttgart, 1992. ISBN 3-8252-1684-5

Participative Teaching Mettods. ICA CEMAS: Ženeva, 1981. ISBN 0904380-37-8

Pavlů, J. Edukace dospělých v pojetí polských andragogů. Rukopis disertační práce, KAPR, FF UK: Praha, 2006.

Pospíšil, O. Pedagogika dospělých, andragogika. PF UK: Praha, 2001. ISBN 80-7290-064-1

Průcha, J. Moderní pedagogika. Portál: Praha, 2006. ISBN 80-7178-631-4

Přehled materiálů k množení

1. Nevydařený kurz
2. Náhradní lektor
3. Případové studie
4. Carnaby Street
5. Kolomon
6. Trenink ve Slovenské
7. Brainwriting